

HISTORICKO-PRÁVNÝ NÁČRT VÝVOJA SLOVENSKEHO DRUŽSTEVNÍCTVA V ROKOCH 1948 – 1952 (S POUKAZOM NA VÝVOJ POTRAVNÝCH DRUŽSTIEV)

JUDR. MGR. ADRIANA ŠVECOVÁ, PhD.
TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
PRÁVNICKÁ FAKULTA
KATEDRA DEJÍN PRÁVA

Abstrakt

ŠVECOVÁ, Adriana: Historicko-právny náčrt vývoja slovenského družstevníctva v rokoch 1948 – 1952 (s poukazom na vývoj potravných družstiev), HISTORIA ET THEORIA IURIS, roč. 1, 2009, č. 2, s. 53 – 63.

Príspevok má vedeckú ambíciu v sumárnej skici zreteľne artikulovať a dedukovať zásadné premisy, primárne právne východiská a mimoprávne vplyvy, determinujúce výrazne zmenený právny stav existujúcich buržoázných družstiev, ktoré sa museli podriadiť procesu socializácie a kolektivizácie. Iniciačná štúdia sa venuje v krátkosti i stavu poznania pôvodných a najčastejšie zakladaných druhov dedinských spotrebných družstiev – potravných družstiev krátko pred ich zánikom.

Úvod

Zásadný problém zásobovať dedinského človeka potravinami a iným tovarom našiel svoje právne vyjadrenie a faktické riešenie v jednom z typov poľnohospodárskeho družstva, nazývaného v širšom ponímaní spotrebné (v súčasnosti existuje iba toto označenie) alebo v užšom význame potravné družstvo (ďalej len PD), pričom ďalší text bude nasledovať v uvedenej staršej forme, vychádzajúc z dobovej právnej situácie.

Pri zakladaní prvého spotrebného družstva v Rochdale¹ sa v stanovách uplatnili dnes už historické zásady a princípy:

1.) uplatnenie rovnosti členov;

¹ V európskom meradle je vznik družstevných tradícií spájaný so založením prvého spotrebného družstva v Anglicku. Historické prvenstvo drží tzv. Rochdalské družstvo poctivých priekopníkov (*Rochdale society of equitable pioneers*) založené v decembri roku 1844. Zakladateľom sa stal Charles Howarth, pod ktorého vedením textilní robotníci (tkáči) vytvárajú prvé spotrebné družstvo. Z pôvodných 28 členov sa postupne členská základňa rozširovala a dodnes patrí družstvo k významným družstevným spolkom vo Veľkej Británii. HOUDEK, F.: *Storočnica slovenského družstevníctva*. Bratislava: Družstevné vydavateľstvo a kníhkupectvo, 1947, s. 28 – 29.

- 2.) demokratická správa vykonávaná bezodplatne;
- 3.) nízke podiely, splatné i v budúcnosti;
- 4.) nákup a predaj tovarov v hotovosti, bez pripustenia úverového obchodovania;
- 5.) rozdelenie čistého zisku na konci roka podľa skutočnej tržby;
- 6.) dodržiavanie zásad predaja za stredné ceny;
- 7.) vytváranie rezervného fondu, ktorý umožňoval stálu prevádzku družstva;
- 8.) stála výchovná činnosť medzi členskou základňou;
- 9.) neutralita politická, náboženská a pod².

Z týchto zásad pre kontinuálny vývoj od rochdalského príkladu k slovenským PD vystupuje do popredia princíp rozdeľovania zisku podľa uskutočneného predaja, a nie podľa veľkosti vložených členských podielov. Tiež povinné vytváranie rezervného fondu predstavovalo základný pilier pre prosperitu v náročných, krízových rokoch.

Predmetné družstvá vo vymedzenom období sa delili na družstvá s výhradným predajom členom (členské), a tie, ktoré predávali aj nečlenom (nečlenské), medzi posledne menovanými možno nájsť takmer všetky PD, ktoré boli súčasťou hlavného družstevného zväzu – Ústredného družstva (ďalej len ÚD).

1. Právno-historické premisy diskurzu o vývoji družstevníctva po februári 1948

Dramatický zlom vo vývoji a s tým spojené nastolenie nových východísk pre družstevníctvo po februárovom prevrate v r. 1948 so sebou priniesli skutočnú revolúciu pôvodného a desaťročia tvoreného systému³. Socializmus u nás sa nechal inšpirovať sovietskym modelom, čomu sa museli prispôbovať aj československé družstvá. Podľa ideologických záverov muselo prejsť všetko vlastníctvo tzv. výrobných prostriedkov na socialistické organizácie – štátne alebo družstevné, s dodatkom, že tie druhé mali nižšie, sekundárne postavenie, čo v zásade platilo až do roku 1990⁴.

V stručnosti sa pri charakterizácii musí zvýrazniť viacero likvidačných prvkov demokratických družstevných zásad. V prvom pláne sa začala očista

² SMRČKA, L. a kol.: *Vývoj družstevníctví na území ČSFR*. Praha : Svěpomoc, 1992, s. 31.

³ V stručnosti sa uvedeným problémom socializácie dediny venuje zborník príspevkov MALÝ, K. – SOUKUP, L. (zost.): *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha : Karolinum, 2004, s. 436 a 437 a nasl.

⁴ Úst. zákon č. 100/1990 Zb. zmenil dovtedajší stav v prospech plurality a rovnocennosti všetkých druhov vlastníctva.

vo vrcholných orgánoch ÚRD⁵ (do jej predsedníctva bol menovaný Antonín Zmrhal), dohodlo sa, že na Slovensku vznikne Slovenská rada družstiev – SRD (do čela postavený Kazimír Tóth)⁶, pôsobiaca v rokoch 1949 – 53 pod nadriadeným orgánom ÚRD. Administratívnymi zásahmi sa zlikvidovali viaceré družstevné zväzy: napr. zákonom č. 187/1948 Zb. Zväz zamestnanec-kých družstiev a jeho záväzky prešli na SRD. ÚD zaniklo ku dňu výmazu 20. 6. 1949 z obchodného registra Okresného súdu v Bratislave. NÚPOD⁷ zani-kol podľa zákona č. 279/1948 Zb. ku dňu 1. 1. 1949 splynutím s Veľkodistri-bučným podnikom (VDP) so sídlom v Prahe ako spoločnosť s ručením ob-medzeným a na jej miesto nastúpil pre Slovensko Zväz spotrebných družstiev (ZSD) so sídlom v Bratislave⁸. Historickým paradoxom zostáva, že kým v prípade ÚD sa s ním viac-menej družstvá dobrovoľne spájali, ak si uvedo-míme nepružnosť pri rokovaní s maďarskými centrálnymi v prvých rokoch vzniku ČSR a československou odpoveďou v podobe zák. č. 210/1919 Zb. z. a n., členstvo v SRD však nadobúdali na základe neslobodného, vonkajšie-ho rozhodnutia zhora štátnych a stranických orgánov. Uvedené zväzy ÚRD a SRD sa stali skutočnými nadriadenými družstevnými orgánmi s funkčnými riadiacimi právomocami voči družstvám a neraz prekračovali rámec medzi-národne uznávaných družstevných zásad.

Previerky a personálne zmeny zasiahli podobne aj samotné družstvá. No-vovymenovaní funkcionári družstiev sa preverili komunistami vytvorenými miestnymi akčnými výbormi danej lokality s vyjadrením SRD. Prístupovalo sa taktiež od začiatku roka 1949 k preškoľovaniu, výchove v ľudovodemo-kratickom duchu a školeniu v politickom zmysle. Štátne orgány aj orgány KSS neustále zasahovali do činnosti, porušovali práva valného zhromaždenia družstiev menovať svojich funkcionárov.

Napriek tomu, že komunisti hlásali prechodnosť družstevných foriem, v danej situácii poľnohospodárske družstvá stáli pred novým poslaním. V uvedenom období sa družstevníctvu vytýčilo rôznymi stranickými uzneseniami KSČ (príp. KSS) nové poslanie: malo predstavovať organizačný ná-stroj na likvidáciu časti kapitalistického vlastníctva výrobných prostriedkov (tak hnutel'ného, ako aj nehnuteľného majetku v rukách súkromníkov – pod-nikateľov). Pokiaľ ide o dedinské, roľnícke prostredie, vlastníctvo samotných roľníkov sa malo previesť do skupinového (družstevného) vlastníctva združ-stvením, a v už existujúcej družstevnej forme vlastníctva sa malo pristúpiť

⁵ Ústredná rada družstiev, existujúca bez právneho základu v Čechách od mája 1945 a *de iure* z. č. 187/1948 Zb.

⁶ PETRÁŠ, J. a kol.: Spotrebné družstevníctvo. In: *Vývoj družstevníctví na území ČSFR*, Praha : Svěpomoc, 1992, s. 72.

⁷ Nákupná ústredňa potravných družstiev.

⁸ SMRČKA, L. a kol.: *Vývoj družstevníctva na území ČSFR*, s. 73.

najprv k podriadeniu v štátom organizovaných formách družstevného hospodárstva (nových typoch družstiev), kde sa mal aplikovať socialistický spôsob výroby (t.j. v súdobom chápaní floskulného hesla kolektívnej práce bez vykoisťovania človeka človekom)⁹.

Pre ne sa vytvoril aj nový pojem tzv. ľudového družstva, pod ktorým sa myslela integrovaná výroba kolektívneho, sovietskeho typu. Nevyhnutnú právnú legitimitu ďalších krokov naplnili vo svojich začiatkoch koncom 40-tych rokov viaceré zákony, niektoré vyslovene likvidujúce pôvodné družstevné formy. Ľudové družstvá vo všeobecnosti upravil úst. z. 150/1948 Zb., neskôr tiež z. 100/1950 Zb., ktorý používal len uvedený pojem¹⁰. Súdobé predstavy o družstevníctve vyjadroval predovšetkým zákon č. 187/1948 Zb. o Ústrednej rade družstiev. Rada mala zabezpečiť „starostlivosť o vytvorenie a rozvoj jednotne organizovaného družstevného hnutia ako prostriedku zvýšenia životnej úrovne členov i ostatného pracujúceho ľudu“. Členstvo v nej bolo povinné pre všetkých družstevníkov, tým sa negovala ďalšia zásada dobrovoľnosti združovania – paradoxne KSČ a KSS veľmi intenzívne propagovaná¹¹. Uvedená štrukturálna zmena vo vrcholných orgánoch znamenala, že sa v pluralitnom prostredí slovenských ústredí s voľnou väzbou jednotlivých družstiev a zväzov tvrdo presadzoval, a napokon presadil jednotný, centralizovaný model riadenia družstevníctva, podriadeného ani nie tak uvedeným orgánom, ale často priamo straníckym regionálnym orgánom, miestnym národným výborom či štátom riadeným družstvami¹². K povinným členom ÚRD patrilo každé družstvo, zapísané do obchodného registra firiem a jeho členstvo v nej zanikalo výmazom z registra. V § 3 zakladal zákon pre slovenské družstvá SRD. Išlo o samostatnú právnickú osobu so sídlom v Bratislave, ktorá prináležala k ÚRD ako jej oblasťný orgán, obstarávajúci podklady a vyjadrenia k zákonodarstvu SNR, zboru povereníkov a tiež starostlivosti o družstevníctvo na Slovensku, podľa § 2 ods. 1, § 5, 11 a 13 z. č. 187/1948 Zb.¹³. Zákon navyše zavádzal dva odbory poľnohospodárskeho družstevníctva

⁹ ŠTEFANOVIČ, M.: *Roľnícko-družstevné právo*. Bratislava : Obzor, 1979, s. 56.

¹⁰ Ľudové družstvá „sú združeniami pracujúcich k spoločnej činnosti, ktorej účelom je zvýšenie životnej úrovne členov aj ostatného pracujúceho ľudu, nie však dosiahnuť čo najvyššieho zisku z vloženého kapitálu“. Zákon č. 53/1954 Zb. o ľudových družstvách a družstevných organizáciách nanovo definoval ich právne postavenie.

¹¹ V jeho znení § 1 sa povinne združili do ÚRD všetky družstvá zriadené v Čechách podľa z. č. 70/1873 R. z. a na Slovensku zák. čl. XXXVII/1875.

¹² V našich pomeroch doposiaľ neznáma právna forma družstva, po prvý zavádzaná prijatím zákona č. 278/1948 Zb. o Ústredí pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami.

¹³ S tým cieľom má predovšetkým: sústreďovať a organizovať, podporovať ich záujmy, zastupovať ich navonok, dohliadať nad nimi, šíriť družstevné zásady, sústavne informovať o družstevných veciach družstvá aj verejnosť, obstarávať pre ve-

tva, prevádzkové a výrobné družstvá patrili k prvému, obchodné a spracovateľské (radia sa sem aj potravné družstvá) k druhému typu. Ťažisko poľnohospodárskeho družstevníctva sa presúvalo pomaly ale iste do sféry výrobného družstevníctva, t.j. činností zameraných na spoločnú poľnohospodársku výrobu (rastlinnú alebo živočíšnu) – išlo o socialistické chápanie, propagované od konca 50-tych rokov a existujúce do konca 80-tych, ktorého reprezentantmi sa stali práve novozaložené JRD a štátne majetky. Bolo to v príkrom rozpore s filozofiou minulých družstiev, zameraných na nevýrobné účely¹⁴.

Družstevná forma hospodárenia sa podľa ústavy z 9. mája 1948 uznávala za priamu súčasť socialistického vlastníctva s privilegovaním štátneho¹⁵, medzi štátnym a družstevným vlastníctvom však bol rozdiel ideologický, a ako sme už uviedli, družstevný typ sekundoval tomu prvému. Komunisti si uvedomovali, že budovanie socialistickej spoločnosti s prechodom ku komunizmu nemôže dosť dobre ísť bez početnej a vplyvnej vrstvy roľníctva, preto v generálnej línii budovania socializmu K. Gottwald na IX. zjazde KSČ¹⁶ 25. mája 1949 toľko zdôrazňoval: „*musíme pre socializmus získať dedinu, malého a stredného roľníka a izolovať dedinského boháča. Lebo tak stojí otázka: nebude u nás socializmus bez prechodu dediny k socializmu. A nebude u nás prechodu dediny k socializmu bez zväzku robotníckej triedy so základnou masou drobných a stredných roľníkov*“¹⁷.

rejnú správu informácie o družstevnom hnutí, starostlivosť o výchovu družstevníkov, poskytovať právnu pomoc družstvám. SRD podľa § 5 vystupovala ako revízný orgán, podľa § 11 podávala návrhy na zrušenie družstva, podľa § 13 dávala súhlas na zriadenie nového družstva.

¹⁴ Pre základnú predstavu treba ešte spomenúť zákon č. 181/1948 Zb. o organizácii peňažníctva, ktorý síce počítal s ústavmi ľudového peňažníctva, ale v skutočnosti sa veľmi krátky čas dospelo k ich faktickému poštátneniu. Pozri Kol. autorov: *150 rokov slovenského družstevníctva, Víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR vo VOPD Prúdy, 1995, s. 147.

¹⁵ Dodatočne to uzákonila ústava z r. 1960.

¹⁶ Kľúčový zjazd z mája 1949, na ktorom sa prijala tzv. generálna línia výstavby socializmu. Pozri MARTULIAK, P.: *150 rokov slovenského družstevníctva*. Nitra: Agroinštitút, 1995, s. 135, PERNICA, K. a kol.: *Prínos družstevníctva k spoločenskému pokroku v ČSSR*. Bratislava : Svépomoc, 1981, s. 79.

¹⁷ Oficiálne sa pri socialistickom združstevňovaní poľnohospodárstva podporovala všemožne koncentrácia podnikov, družstiev a prechod k socialistickej veľkovýrobe, čomu konkurovala značná rozdrobenosť pôdneho fondu na Slovensku, riešená najprv pozemkovou reformou, potom združstevňovaním stredných a malých roľníkov. Ku kolektivizácii na dedine a k budovaniu najmä družstevného hospodárenia v JRD pozri viaceré práce S. Cambela. Z jeho prác napr. CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna politika 1944 – 1948*. Bratislava : Pravda, 1972, 428 s.

Prijímané zásady, princípy tvorenia nového typu družstva síce vychádzali z neutrálnej a príťažlivo znejúcej Leninovej družstevnej teórie¹⁸, no v praxi sa prejavili v mnohých prípadoch brutalita a nátlak komunistického režimu, čo je už iná, odvrátená a smutná kapitola v kolektivizácii, osobitne pri zakladaní jednotných roľníckych družstiev (JRD), založených na socialistických základoch ľudového družstevníctva¹⁹.

Jeho charakter sa odvíjal od samotných zásad riadenia a hospodárenia, čiastočne modifikovaného než v pôvodných družstvách. Hlavné zásady sa vytýčili nasledovne:

- 1.) zásada riadenia družstevným plánom, ktorý sa zostavoval pre PD z úloh národohospodárskych plánov, osobitne z plánov prvej družstevnej päť-ročnice v rokoch 1948 – 1952;
- 2.) zásada socialistickej demokracie, z ktorej plynulo, že o všetkých zásadných otázkach sa uznávajú volené kolektívne orgány a tieto zodpovedajú za činnosť tým, ktorí ich zvolili;
- 3.) zásada demokratického centralizmu, ktorá sa vyžadovala vo všetkých stupňoch a orgánoch štátu a socialistických podnikov, organizáciách a v praktickej rovine znamenala podriadenosť voči rozhodnutiam vrcholných stranických orgánov. V súdobej teórii sa vysvetľovala tak, že uznesenia vyšších orgánov sú záväzné pre nižšie orgány, a to nielen v družstevnej organizácii, ale v celom systéme štátneho riadenia. Z tohto titulu mohli zväzy družstiev, konkrétne ÚRD, vydávať záväzné smernice v okruhu svojej pôsobnosti a v praktickej rovine tak riadiť či prinajmenšom usmerňovať činnosť drobných PD²⁰.

Právnym podkladom pre vznik a rozširovanie JRD sa stal zákon č. 69/1949 Zb. o jednotných pôdohospodárskych družstvách. Smernica minis-

¹⁸ V súlade s politikou socialistickej prestavby roľníctva sa malo prihliadať na

1. postupné zapájanie roľníkov do poľnohospodárskej veľkovýroby;
2. nepredbiehať vývoj, a len postupne meniť vedomie roľníkov od jednoduchých, nevýrobných k vyšším výrobným formám;
3. dodržiavať dôsledne (!) zásadu dobrovoľnosti a vyvarovať sa administratívne-mu nátlaku, ktorý je nepripustný v politickom záväzku robotníctva voči roľníctvu;
4. poskytovať družstvám rôzne výhody a finančnú pomoc;
5. zabezpečiť pre družstvá modernú strojovú techniku, čo môže roľníka najviac presvedčiť pre vstup do družstva;
6. šíriť revolučné myšlienky marxizmu-leninizmu na dedine ako predpoklad pre politickú, kultúrnu a odbornú zainteresovanosť pre myšlienku komunizmu.

Prevzaté podľa PERNICA, K. a kol.: *Prínos družstevníctva k spoločenskému pokroku v ČSSR*, s. 78.

¹⁹ JRD sa vnímalo ako základná organizačná a výrobná jednotka poľnohospodárstva.

²⁰ Kol. autorov: *Príručka pre právnú vedu vo VD*. Bratislava : Svěpomoc, 1976, s. 10.

terstva poľnohospodárstva č. 75/1949 Zb. určila definitívne zakladanie JRD podľa vzoru kolchozu²¹. JRD mali nadväzovať na staršie družstevné roľnícke formy, realita bola opäť omnoho zložitejšia. V kontexte skúmaných družstiev po roku 1949 ostatné formy dedinského družstevníctva mali napomáhať JRD v ich funkčnosti a rýchlom udomáčajovaní sa v dedinskej mentalite, ktorá prostredníctvom skoršieho príkladu svojpomocného družstevníctva mala vidieť prosperitu v pristúpení do JRD ako hlavnej forme socialistického združstevňovania, najmä vo vyšších typoch JDR²².

Všetky doteraz iba čiastočne pertraktované zásadné premeny družstevníctva sledovali, resp. museli sledovať podriadenie sa štátu a v jeho mene KSC (na Slovensku KSS), ktorého hlavnou prioritou bolo zlikvidovanie súkromného vlastníctva prežívajúceho ešte na dedine. Idea družstevníctva sa (nanešťastie pre jeho ďalšiu slobodnú existenciu) zneužila aj v neprospech samostatne hospodáriacich roľníkov. Štát cestou podriadených družstevných centrál a ich prípisov, rozhodnutí straníckych, miestnych akčných výborov (MAV NF) riadil samotné družstvá efektívnejšie než predchádzajúce družstevné zväzy²³. Vplyv samotných zväzov však postupne slabol, až v marci 1952 celkom zanikli. V období rokov 1948 – 52 vládnuce stranícke orgány ponechali riadenie družstiev ešte v rukách štátnych aj družstevných orgánov, je však pravda, že s jasným motívom konečného rozhodnutia v určitej otázke či pri zásadách riadenia, organizácie v prospech KSS a jej miestnych orgánov.

Pravdivým je tiež tvrdenie, že nie všetky kroky a rozhodnutia strany a vlády boli výsledkom vlastných koncepcií a plánov, rodili sa často pod tlakom reálneho vývoja. V novembri 1952 napokon vznikol Slovenský a Ús-

²¹ Zákon č. 27/1949 Zb. o mechanizácii pôdohospodárstva podporil zakladanie strojno-traktorových staníc (STS), potrebných pre plynulý chod a novú družstevnú poľnohospodársku výrobu.

²² Medzi ne sa radili JRD II. typu (spoločná plánovaná práca v teréne, rozorané medze, ale živočíšne hospodárenie ešte samostatné), III. typu (spojili sa všetky výrobné prostriedky, rozdeľovanie práce podľa veľkosti vnesenej pôdy), uvedený typ JRD sa zakladal od roku 1950), a IV. typu (rozdeľovanie dôchodkov sa dialo bez prihliadania na veľkosť vnesenej pôdy, úplná rovnosť členov). Delenie na typy sa zachovalo až do prijatia nových vzorových stanov JRD v r. 1961. Bližšie ŠTEFANOVIČ, M.: *Roľnícko-družstevné právo*, s. 64.

Ku kolektivizácii ako sociálnemu javu pozri najnovšie: KLADLEČÍK, D.: Kolektivizácia poľnohospodárstva a jednotné roľnícke družstvo ako sociálny jav na slovenskej dedine 20. storočia. In: *Slovenský národopis*, r. 55, č. 1, 2007, s. 33 – 64.

²³ Len po príslušnom súhlase MAV NF mohli družstevné orgány žiadať o zápis príslušného rozhodnutia do obchodného registra príslušného súdu. Podľa: Kol. autorov: *150 rokov slovenského družstevníctva*. Bratislava : Družstevná únia SR vo VOPR Prúdy, 1995, s. 142.

tredný zväz spotrebných družstiev, čo možno pomenovať ako presadenie asymetrického riadenia v štátoprávnej rovine, ústredné zväzy sa členili na krajské, a až od roku 1957 aj na okresné zväzy. Do sledovanej štruktúry sa museli priradiť ako bývalí členovia ÚD aj jednotlivé potravné družstvá.

2. Stav poznania vývoja v PD do ich formálneho a faktického zániku do konca roku 1952

V rokoch 1948 – 1949 ešte potravné družstvá relatívne nerušene pracovali, hoci ich už riadila SRD²⁴ a jej revízori, a to od 3. augusta 1948, kedy zákon č. 187/1948 Zb. vstúpil do platnosti²⁵. Právne (najmä vykonávacie) normy však obmedzovali občanov tým, že sa aj účelovo vykladali, okrem toho prioritu mali politicko-hospodárske smernice strany a vlády. Okruh prameňov družstevníctva ako celku sa rozširoval aj mimo právneho rámca – mimoprávnymi aktmi, v ktorých sa otvorene demonštrovala povaha socialistického družstevníctva v záujme diktatúry proletariátu²⁶, a ktorá otvorene obchádzala zákon. Ak vychádzame z vyššie uvádzaných cieľov a zámerov KSČ a KSS tvorenej družstevnej ideológie, uvedenému druhu družstiev v systéme post-februárového a novobudovaného spotrebného družstevníctva sa určila už len jedna primárna úloha: napomôcť alebo prispievať k socializácii dedinského obchodovania, malopredaja – t.j. poštátniť každú súkromnú formu vlastníctva, podnikania v uvedenej oblasti²⁷. Pre zánik spotrebných, resp. potravných družstiev sa významnou skutočnosťou stalo zriaďovanie na úrovni okresov spotrebných družstiev Jednota (OSD). V každom okrese mohlo pôsobiť len jedno OSD, ktorému sa podriadila sieť jeho filiálok a dedinských potravných družstiev. Týmto krokom sa začal proces postupnej právnej aj faktickej likvidácie potravných družstiev prostredníctvom zlučovania (fúzie či zjednocovania) s novovytvorenými spotrebnými družstvami Jednoty²⁸.

²⁴ Fungovala ako najvyšší revízny orgán.

²⁵ SLOBODA, Š. – PETRÁŠ, J. – BOSÝ, L.: *Dejiny spotrebných družstiev na Slovensku*. Bratislava : SZSD, 1992, 30 s.

²⁶ SOUKUP, L.: Kolektivizace zemědělství v ČSR – právní a protiprávní povaha. In: *Zborník příspěvků Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*, s. 468. Tiež VACLAVŮ, A.: *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*. Praha : Vysoká škola ekonomická, 1999, 81 s. Porovnaj niektoré súdobé práce: SUCHÁNEK, J.: *Právní regulace združetňování československého zemědělství*. Praha : Academia, 1977, s. 55 a nasl., FÁBRY, V. a kol.: *Zemědělskodružstevní právo*. Praha : SPN, 1963, 340 s., DROBNÍK, J.: *Zemědělskodružstevní právo*. Praha : Univerzita Karlova, 1988, 204 s., SUCHÁNEK, J.: *Zbližování třídy družstevních rolníků s delnickou třídou*. Praha : Academia, 1985, 248 s.

²⁷ SMRČKA, L. a kol.: *Vývoj družstevnictví na území ČSFR*, s. 22 – 23, 42.

²⁸ Vyjadrenie ÚV KSS zo začiatku 1950 ultimatívne formulovalo požiadavku, že v okrese pôsobnosti OSD nesmú pracovať žiadne iné družstevné predajne, čo so

Snahou bolo naplniť formálne znenie obchodného zákona o dobrovoľnom rozhodnutí príslušných družstevných orgánov. Konkrétne prostredníctvom mimoriadnych (výnimočne riadnych) valných zhromaždení družstiev, ktoré mohli zvoliť aj revízori alebo pracovníci SRD, sa členské základne uznášali na fúzii s Jednotou. Nešlo o hladký a jednoduchý proces prijímania uvedeného rozhodnutia, pričom sa dá z malého archívneho prieskumu dedukovať, že uvedený proces prebiehal od jesenných mesiacov r. 1950 až do novembra 1951²⁹.

Z právneho hľadiska splynula v prvej fáze majetková podstata spojeného PD, v ktorej pracovníci prijímajúcej OSD Jednota prevzali *de iure* celý majetok družstva, prípadne jeho aktívnu časť. Hoci spojené PD pracovali po uvedenom akte naďalej, predovšetkým funkcionári sa upozorňovali, aby zostávali až do výmazu PD z obchodného registra v svojich funkciách, od uvedeného dátumu *de facto* zaniká samostatná činnosť PD aj ich existencia. Družstvá však figurovali aj naďalej v obchodnom registri aj po roku 1952, prietahy spájané s úkonom výmazu z obchodného registra sa viazali hlavne na komplikované a nejasné kompetenčné a organizačné vzťahy vo vyšších družstevných orgánoch.

V priebehu rokov 1948 – 1952 uvedeným spôsobom sa začlenilo do družstiev Jednoty 1 421 potravných družstiev s 1 672 predajňami, u niektorých k tomu dochádzalo dobrovoľne, u iných rôznymi formami nátlaku.

Správny historickoprávny pohľad nemôže zatieniť relatívne pokojný priebeh zániku PD. Uvedený právny postup sledoval totiž *expressis verbis* znaky právneho formalizmu, v ktorom sa síce právne uvažovanie, konanie a rozhodovanie formálne zhoduje s literou zákona (jej naplnenie *in stricto sensu* sa priam vyžadovalo), no v skutočnosti účelu zákona a zámerom zákonodarcu odporovalo, navyše možno tiež uvažovať, či v niektorých prípadoch nedochádzalo k porušovaniu, zneužitiu slobody rozhodovania a realizácie práva (akty *contra legem*, *in fraudem legem*) cestou psychologického nátlaku, zvyšovaním dodávkových kvót, presadzovaním strane prijateľných persón do orgánov družstva.

Do splynutých družstiev sa dosadzovali strane lojálni noví funkcionári, prepúšťali sa starí obchodní vedúci, na miesto ktorých nastupovali aj nekvalifikovaní pracovníci (často ženy z domácnosti). Hospodárske výsledky, do-

všetkou dôslednosťou znamenalo vynútenosť kroku splynutia ešte existujúcich samostatných PD s OSD, štruktúrovanou ako sieť spomínaných okresných spotrebných družstiev pod spoločným názvom Jednota.

²⁹ Ide o výskum autorky štúdie v Štátnom archíve Bratislava, pob. Trnava, f. PD Bojničky, Červeník, Kľačany, Leopoldov, Lukáčovce, Maďunice, Malženice, Pastuchov, Ratkovce, Svätý Peter, Šulekovo, Žlkovce, podporený bádáním v Štátnom archíve v Nitre, f. firemného odd. Krajského súdu v Nitre.

vtedy viac-menej hospodársky konsolidovaných a rentabilných prevádzok, sa v mnohých družstvách preto priamo úmerne znižovali, nanešťastie však upadala výrazne aj zainteresovanosť členskej základne, čo napokon malo za následok úplný zánik aj formálne udržiavanej družstevnej nezávislosti. Konečným likvidačným krokom (nie vždy celkom realizovaným bez komplikácií) pôvodných potravných družstiev bol výmaz z obchodného registra a zápis vlastníckych práv družstevného majetku v prospech OSD Jednota v priebehu 50. rokov 20. storočia.

Záver

Vyššie uvedenými krokmi stranických orgánov po februári 1948 (najčastejšie sa o ich činnosti v mieste pôsobenia vyjadrovali miestne MNV, ONV, MAV a pod.) sa prakticky eliminovala zásada družstevnej demokracie, podľa ktorej mali, pri zachovávaní pôvodnosti družstevnej samosprávnej myšlienky, všetku rozhodovaciu a kreačnú činnosť výhradne interné orgány družstva.

Pre PD znamenali nové vývojové trendy, hlásané na najrôznejších fórach (individuálnych, regionálnych, mediálnych, i z rétoriky stranických a družstevných centrál a zjazdov, prípadne aj z okruhu socialistických medzinárodných družstevných zväzov), iba jedno: že hlavným plánom sa od začiatku roka 1949 stalo dosiahnutie konečného kroku k zániku – fúzie s novozaloženými okresnými spotrebnými družstvami Jednoty.

V záverečnom sumári možno deklarovat' tézu, že končiacu éru demokraticky organizovaných PD začali nahrádzať štátom direktívne riadené ľudové, spotrebné družstvá Jednoty ako právnych nástupcov PD. Na nových ideologických základoch rozvíjané spotrebné družstevníctvo ako súčasť socialistického družstevníctva sa opieralo o právne východisko kolektívneho vlastníctva a socializácie maloobchodu (ktorému mali skúmané PD aj OSD výrazne napomáhať v prvých rokoch komunistickej vlády), organizačnej závislosti všetkých stupňov spotrebného družstevníctva od rozhodnutí nadriadených zväzov, *deductis deducendis* štátnych a stranických orgánov. Rozdrobené družstevníctvo na Slovensku sa uvedenými postupmi malo prebudovať na veľkovýrobné formy, čo sa v konečnom dôsledku pri koncentrácii a zjednocovaní do družstiev Jednoty aj podarilo. Na druhej strane družstevná koncepcia v nasledujúcich obdobiach, ako predstaviteľ nižšej formy socialistického všeludového vlastníctva, neustále musela potvrdzovať právo na svoju existenciu.

Recenzent: prof. JUDr. Peter Mosný, CSc.

ŠVECOVÁ, Adriana: The Historical - Legal Study of the Development of Slovak Cooperative Societies Since February 1948 until the End of 1952 (With Reference to the Development of Food Cooperative Societies), HISTORIA ET THEORIA IURIS, Vol. 1, 2009, No. 2, p. 53.

Fundamental transformations of the cooperative societies after 1948 were following or had to follow the line of being subordinated to the state and as such to the Communistic Party of Czechoslovakia (KSČ), in Slovakia to the Slovak Communistic Party (KSS), whose main priority was to eliminate private property (as well as the self-governing property of the cooperative societies) still living on in the countryside. A brief historical-legal synthesized outline of acquired pieces of knowledge is based on the entire system of quasi-democratic cooperative societies and within the narrow scope, one is taking the legal circumstances of the most numerous type of Pre-February cooperation societies, namely food cooperative societies into account.

Generally, there had been still fully working cooperative societies after the Communist takeover in February 1948, they worked, however, under the changed legal conditions and partisan authorities interfered directly in their activity. Since 1948 and especially after the fundamental 9th Communistic party assembly it had become increasingly possible to anticipate the liquidation of the democratic and originally Slovak cooperative societies, that had been happening in a relatively peaceful way, both by means of the law and the Commercial Code modification – i. e. through fusion of food cooperative societies and consumer cooperatives called „Jednota“ (Union).